

Ўрта Осиё, жумладан Ўзбекистон ҳудудларида кишилик тарихининг Фергантроп одамидан кейин ўтган аждодлар тарихининг барча давр ва босқичларига оид ёдгорликлар ҳам топиб ўрганилган. Бу кўп асрлик тарихнинг юздан тўксон тўққиз фоизи археологик манбалар асосида ўрганилади. Чунки у даврларда ёзув бўлмаган. Ўрта Осиё халқлари қадимги тарихи ҳақида илк маълумот берувчи дастлабки манба-Авесто бўлиб, биринчи бор унинг “Видевдат” китобида Ўрта Осиёнинг қадимги вилоятлари ва халқларининг номлари тилга олинади.

Ўрта Осиёнинг қадимги халқлари ҳақида Ахамоний подшоларининг қоя тошларга битилган битикларида ҳам тегишли маълумотлар учрайди. Ўрта Осиё халқларининг турмуш тарзи, урф-одатлари, кийим-кечаги ва кўп қиррали ҳаёти ҳақида қизиқарли материаллар юнон муаллифлари ва Хитой ёзма манбааларида кўпроқ учрайди. Булардан ташқари археологик изланишлар давомида турли давр ва йилларда топилган маҳаллий аҳолининг хоразмий, бохтарий, сугдий ва “номаълум ёзув” деб аталмиш ёзма манбаалари ҳам борки, улар қиска ва кам бўлишидан қатъий назар, Ўрта Осиё халқлари, жумладан ўзбек этногенези учун ноёб маълумотлар беради. Араб, форс ва турк ёзма манбаларида ҳам ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи учун қимматли маълумотлар учрайди. Ўрта Осиё халқларининг қелиб чиқиши масалаларини ёритишда уларнинг ўрни ва ахамияти бекиёсдир. Бу ёзма манбаалар ичида энг қадимгиси, қадимда Ўрта Осиёда яшаган халқлар номини илк бор тилга олган ёзма манбаа – бу Авестодир.

Авесто зардуштийлик динининг муқаддас китоби бўлиб, шу диндаги халқларнинг ахлоқ, одаб, диний қонун ва қоидалар мажмуасидир. Дастлаб Авесто 21 китобдан иборат бўлган. Бизгача унинг айрим қисмларигина сақланиб қолган. Масалан, Ясна, Виспарат, Яшт, Видевдат. Ясна китоби 72 бобдан иборат бўлиб, улардан 17таси - “Готалар” пайгамбар Заратуштранинг “муқаддас мадҳиялари” ва диний насихатларидан иборат. “Готалар” Авестонинг энг қадимги қисми бўлиб, ундаги Заратуштранинг архаик ибора ва терминлари сўзма-сўз Ясна китобига қиритилган. Шунинг учун тадқиқотчилар “Готалар” қадимги эроний тилларнинг қайси лаҳжасида ёзилганлигини аниқлаш ва уларнинг маъноларини чақиш қийинлигидан ноқийдилар. “Виспарат” китоби 21 бобдан иборат. Унда зардуштийларнинг байрам ва диний маросимларда ижро этиладиган айрим мадҳиялари тўпланган. 21 бобдан иборат “Яшт” китобида ёзувсиз замонларга оид эроний

кабилаларнинг диний тасаввурлари, афсонавий қахрамонлар ва улуг худоларга бағишланган мадҳиялар тўпланган. Демак, Яшт боблари қадимги кабилалар оғзаки ижоди асосида пайдо бўлган. Видевдат улар ичида бирмунча ёш, лекин тўлиқ сақланган китобдир. У 22 бобдан иборат бўлиб, унда “девларга қарши қураш” қоидалари ҳақида гап боради.

Заратуштра. Авестода акс этган асосий қонун ва қоидалар, диний эҳтиқоднинг етакчи тушунчалари тарихий шахс Заратуштра номи билан боғлиқ. Унинг номи қадимги эронча «зарат» ва «уштра» сўзларидан ташкил топган. «Зарат»-сарик, “уштра”-туя, яъни “Сарик туя етаклаган одам” маъносини англатади. Заратуштранинг бошқалардан фарқи шундаки, у ўта истеъдодли шоир, илоҳиёт билимдони, файласўф олим бўлган. Ягона худога ишонишгина жамиятни янги тараккиёт босқичига қўтара олади, деб ҳисоблар эди у. Заратуштра 40 ёшга тўлганда эзгулик худоси Ахурамазда назарига тушади ва шундан бошлаб Ахурамазда динининг пайгамбарига (“эзгулик ҳақида дарак берувчига”) айланади. У ўз қавмлари орасида Ахурамазда динини тарғиб қила бошлайди. Бунинг учун у “Готалар” деб аталган, қўшиқ қилиб айтишга мўлжалланган шеърлар яратади. Заратуштра “Готалар”идан 17таси Авестонинг “Ясна” деб аталган қисмига қирган ва бизгача сақланган. Авестода Заратуштра уругининг номи, ота ва онасининг исми, оиласи ва фарзандлари ҳақида аниқ маълумотлар бор. Аммо унинг тугилган жойи аниқ эмас. Олимларнинг тахминий фараз қилишларича у Туронзамин вилоятларидан бирида, яъни Хоразм ёки Сугдиёнада қохинлар оиласида тугилиб ўсган. У Спитама уругидан бўлиб, отасининг исми-Поурушасп, онасиники-Дугдова.

Заратуштра анъанавий тасаввурларга қўра, милоддан аввалги VII-VI асрлар оралигида яшаган (И.М.Дьяконов, В.И.Абаев, Б.Г.Гофуров). Аммо, Авесто маълумотларига асосланиб олимлар Заратуштрани милоддан аввалги II-минг йилликнинг иккинчи ярмида (1500-1200 йиллар-Мэри Бойс, А. Аскарров), милоддан аввалги I-минг йилликнинг бошларида (1000-900 йиллар-И.М.Стеблин-Каменский) ўтган, деган фикрларни ҳам ўртага ташлаганлар.

Авестога асос солинган юрт унинг тарихий географиясига қўра, Маргиёна Бактрия, Сугдиёна, Хоразм ёки Ўрта Осиёга чегарадош шимолий-шарқий Эрон худудлари бўлиши мумкин. Чунки, Авестонинг энг қадимги географик номлари айнан шу вилоятлардан бири эканлигидан далолат беради. Авестодаги қадимги географик худудий тушунчалар – этник кабилалар ва вилоятлар номлари, ижтимоий ва иқтисодий муносабатлар, Авесто жамиятининг ижтимоий таркиби Ўрта Осиё халклари этногенези ва илк давлатчилик тарихи учун ноёб манбаадир. Унда ўзбек ва тожик, форс ва афгон, озарбайжон ва бошқа халқларнинг ибтидоий ва қадимий илоҳий тасаввурлари, қоинот ва ердаги дунёнинг яратилиши билан боғлиқ тушунчалар, афсона ва ривоятлар, фалсафий-ахлоқий қарашлар ўз аксини топган. Авестода ижтимоий-иқтисодий

муносабатлар. Авесто жамияти тўрт ижтимоий боскичдан иборат: патриархал оила жамоаси-нмана, патриархал уруг жамоаси-вис, кабила жамоаси-занту ва кабилалар иттифоки-дахгю. Дахъю вилоят, мамлакат маъносини ҳам англатган. Оила, уруг, кабила бошлигини англатиш учун “пати” (ота) сўзи ишлатилган. Демак, оила бошлиги-нманapati, уруг оксоколи-виспати, кабила бошлиги-зантупати, мамлакат сардори-дахъюпати деб юритилган. Мамлакатни идора килган шахс “кави”, яъни диний, дунёвий хокимият эгаси бўлиб, унинг харбий саркардасига “састар” сўзи ишлатилган. Састар одатда дахю пайтахтининг хокими бўлган, мамлакат харбий холатда бўлган кезларда унинг зиммасига харбий кўмондонлик вазифаси юклатилган. Авестода ёзилишича, састар дахъю округларидан бирини бошқариши ҳам мумкин бўлган. Демак, унинг вазифасига мамлакат харбий кучларига кўмондонлик қилиш ва пайтахт ёки ўлкани бошқариш кирган.

Састар ва кави атамалари иктисодий хаёти дехкончилик хўжалиги асосида курилган мамлакатлар бошқарув тизимида учрайди. Чорвадорлар жамоасида эса кави ва састар вазифаларини кабила жабгуси бажарган. Авесто жамияти таркибининг энг юкори боскичи – дахъю эногенез нуктаи зараридан ёндашилса – бу нафакат йирик худудий бирлик, балки маълум бир этник бирликнинг махмурий худуди ҳамдир. Шундай худудий этник бирликлардан 16 тасини номлари Авестода тилга олиниб, уларнинг хар бири ўз навбатида муайян халқлар номи билан боғлиқ этник бирликлардир.

Авесто жамиятининг худудий таркибида бир неча дахъюларни сиёсий жихатдан уюштирган дахъюлар конфедерацияси бўлган. Уларнинг тепасида дахъю састи турган. Дахъю састи - бу дахъюнинг давлат даражасига ўсиб чиққан бўғини. Масалан, Ахамонийларга кадар хорасмийлар етакчилик килган сиёсий уюшмани (Яшт, 10 боб) дахъю састи конфедерацияси дейиш мумкин. Марквард мана шу сиёсий уюшмани “Катта Хоразм” деб аташни таклиф килган эди.

Ёзма манбааларда Ахамонийларга кадар “Кадимги Бактрия подшолиги” бўлганлиги хақида маълумотлар учрайди. Хатто, унинг таркибига Маргиёна ва Сугдиёна вилоятлари ҳам кирганлиги хақида қарашлар мавжуд. Бу сиёсий давлат уюшмасига Бактрия етакчилик килган. Аммо дахъю састи кўл остидаги подшолик хали мутлоқ хокимият эгаси эмас эди, унинг ҳуқуқлари дахъюпатилар томонидан чекланган эди. У фақат дахъюпатилардан ташкил топган кенгашни раиси, дахъю састи уюшмасининг ҳуқуқи “ханчамана” томонидан чекланган подшоси. Бу сиёсий уюшманинг тепасида диний рахбари, олий судгяси бор. У заратуштроэма деб аталади. У пайгамбар Заратуштра даражасидаги олий диний бошлик. Унинг розилигисиз дахъюпатилар ва дахъю састилар хокимият тепасига кела олмайдилар.

Эзгулик худоси Ахурамазда яратган мамлакатларда оксоколлар кенгаши “варзана”, “ханчамана”, умум жамоа мажлиси эса “вяха” деб юритилган. Авестода шахар ёки шахар жамоаси деган тушунчалар учрамайди. Авесто қадимги жамият ахзоларини тўрт таифага бўлади: кохинлар, жангчи аскарлар, чорвадорлар ва хунармандлар (Ясна китоби, 19-боб). Авестода тилга олинган “баланд уйлар”, “устунлар” иборалари Авесто жамиятининг ижтимоий-иқтисодий асосида бронза даври дехкончилик жамоаларининг ҳаётий манзараси ётади.

Дарҳақиқат, агар ўша давр жамияти аъзолари таркибини таҳлил қиладиган бўлсак, қадимги дехкончилик минтақаларида дастлаб бошқарув тизимининг тепасида кохинлар турган. Улар “чорва ва кенг яйловлар эгаси”. Жангчи аскарлар бу орийлар бўлиб, кохинлардан кейинги мулк эгалари. Авестода асосий бойлик чорва ҳисобланган. Заратуштра ўз таълимотида “Чорвага яхши эга керак. Ушбу ердаги чорва эгаларига мен эркин юришни ва эркин ҳаётни таҳмин қиламан” дейди (Ясна, 24. Готалар). Ана шу эркин ҳаёт эгалари орийлар эди. Авестодаги чорвадорлар тоифаси эса кохинлар ва жангчи орийлар бойлиги - чорва мол-қўйлари ва йилқиларини боқувчи чўпонлардир.

Хунармандлар тоифасига келсак, улар меҳнат ва ҳарбий қуроллар, заргарлик, қулчилик ва тўқимачилик касбини зироатчиликдан ажралмаган ҳолда олиб боровчи, яъни ҳўжалик юритувчи дехкончилик жамоаларидир. Аммо, Авестонинг Ясна ва Яштларида дехкончилик ҳақида маълумотлар учрамайди. Бундай маълумотлар Авестонинг Видевдат китобида бор (Видевдат, 3-боб).

Авестода диний ва ахлоқий фалсафий қарашлар. Заратуштранинг диний фалсафаси қарама -қарши қучларнинг қурашига асосланган. Бу қураш ҳудолар ўртасида бошланиб, табиётда ва инсонлар ҳаётида ҳам давом ётади. Аҳоли жойлашган дунёни зардуштийлар 7 та табиий қисмларга бўлганлар. Бу дунёнинг тарихи 12 минг йил давомида ривожланади, деб қараш қилганлар. Улар дунё ривожини тўрт босқичга бўлиб, ҳар бир босқич 3 минг йилни ўз ичига олган. Биринчи босқич-қўринмас маънавий дунё; иккинчиси-ерда одамзод ҳаётини бошланиши, яъни Гавамард (исломда Одам ато) нинг пайда бўлиш даври; учунчиси-“олтин давр”, яъни орийларнинг тарих майдонига чиқиш даври; тўртинчиси-пайгамбар Заратуштра вафотидан кейинги давр. Дунё тарихининг иккинчи босқичида ёвузликлар илоҳи Аҳриман (исломда Шайтон) фаолияти бошланади. Аҳриман Гавамардни ўлдиради, аммо ундан тарқалган эркак ва аёл инсоният уругини давом ёттиради. Авестога қўра, орийлар Гавамард қарзандларидан ташкил топган. Орийларни Авесто турларининг аслзодалари сифатида тасаввур қилиш мумкин. Учунчи босқич Йима (Жамшид) подшолик қилган “олтин” давр бўлиб, бу даврда одамлар бахтли ҳаёт кечирганлар. Дунё аҳолиси бир неча бор қўпайган, қушлар ва ҳайвонлар яшаши учун сайхон (одам оёғи етмаган) ерлар қолмаган. Ахурамазда маслаҳатига қўра, Йима ҳар 300, 600 ва 900 йил давомида инсонлар яшайдиган ерлар қаргаларини қенгайтириб

борган. Йима совук ва сув тошкинига карши “вара”- тўртбурчакли калъа куришга асос солган. Демак, бу давр археологик даврий тизимда бронза ва илк темир даврига тўгри келади. Дунё тарихининг тўртинчи боскичида инсониятни ёвуз кучлардан халос этувчи, куткарувчи Саошхянт исмли шахс пайдо бўлади, ер юзини ёмонликлардан тозалайди, гунох иш килган ва килувчи одамларни йўқ килади. Айнан шу даврда боходирларга хамду-санолар тўкиш, хаёт ва ўлим фалсафаси, халк огзаки ижодияти келиб чиқади. Бу давр кишилик тарихида “харбий демократия даврига” тўгри келади. Тўртинчи даврнинг сўнгида “охирги замон “ бошланади.

Заратуштрининг диний ахлокий фалсафасида иймонли бўлиш, бунинг учун доимо тоза, пок юриш, иблисларга карши харакатлар килиш, гунох килмаслик, эзгу фикр, эгу сўз, эзгу амаллар билан яшаш хар бир зардуштийнинг кундалик хаёт фаолиятининг мазмун ва мохиятини ташкил этиш керак. Ахурамазда башоратларида жаханнам “хаётнинг энг ёмон онлари”, осмон эса “рухнинг энг юксак холати” сифатида ифодаланади. Оламдаги ёмонлик ва ёвузликлар одамларнинг иймонсизлигидан келиб чиқади. Уларни бартараф этиш, бу истикболдаги вазифа бўлиб, иймонли кишилар буларни бартараф этишда фаоллик кўрсатишлари керак, дейилади.

Зардуштийлик динида иймон уч таянчга асосланади: фикрлар софлиги, сўзнинг собитлиги, амалларнинг инсонийлиги. Авестода “берган сўзнинг уддасидан чиқиш, унга содик қолиш, савдо-сотик ва шартномаларга катгий амал килиш, карзни ўз вақтида тўлаш, алдамчилик ва хиёнатдан холи бўлиш иймонлилик аломатидир” дейилган. Заратуштра фалсафасига кўра, одам ўлгач, унинг рухи 3 кун ўз танасида бўлади, тўртинчи кунда гўзал киз киёфасидаги фаришта кузатувида нариги дунёга “чинвот” (кил кўприк) кўпригидан ўтиб жаннатга кетади. Гунохкорлар эса чинвотдан ўтолмай жаханнамга гарк бўладилар. Яхшилар эса яна янги таналарда яшашни давом эттирадилар.

Авесто бу борлик дунёни одам учун синов майдони, деб тушунтиради. Зеро, инсоният, дастлаб, Йима подшо бўлган даврларда азалий-абдий бахт-саодат маконида касаллик ва ўлим кўрмай, олтин асрни бошидан кечирган. Йима минг йил подшо бўлиб, жаннат макон юрт яратган. Унда магурлик голиб келиб, Ахурамазда ман этган таом-корамол гўштини еб кўяди ва жазога тортилади. Натижада унинг авлодлари, яъни барча одамзод тирикчилик дарди – ташвишларига гирифтор бўлади, яъни ёйиш-ичиш заруриятига, касалликлар ва ўлимга юзма-юз бўлади. Ахриман Ахурамазда танасидан ажраб чиқиб, ёвузликлар яратишга тутинади. Энди, дунёни азалий эзгулик багрига кайтаришининг бирдан бир йўли пок хаёт, халол меҳнат, яратувчилик, ёвузликни калбдан чиқариб ташлаш, иймонли эхтикодли бўлиш, мискинларга ёрдам бериш, яхши ният, яхши сўз ва яхши амалларга кўл уришдир. Шундай килиб, Авесто дунёдаги энг кадимги дин-зардуштийлик таълимотини ахлокий фалсафаси, бу китоб нафакат диний, балки

кенг маънода тарихий ва адабий манба, аждодларимизнинг узок ўтмиш тарихи ва тафаккур тараккиётининг комусий йигиндиси.

Яқуний хулоса. Авесто тахлилига яқун ясаб шуни айтиш мумкинки, бу илохий, тарихий, адабий манбаа ўзида бир неча давр тарихини камраб олган. Унинг энг кадимги катлами “Готалар” (мукаддас кўшиқлар) Заратуштра яшаган замонда таркиб топган. “Готалар”да баён этилган воқеалар тахлили, уни бронза даврида яратилганлигидан гувоҳлик беради. “Яшт”ларда архаика ва илк антик даври ижтимоий-иктисодий тараккиёт даражаси мужассамлашган бўлиб, унинг таркибига “Готалар” даври воқеалари омухталаштирилган. Давр жихатидан улардан ёш хисобланган Видевдат эса сосонийлар даврида (Шопур 1 даврида) тахрир килиниб китоб холига келтирилади. Бунда анъанавий диний, фалсафий ва ахлокий карашлар давр руҳи билан омухталашган. Хар калай, Авестони бир бутунликда тахлил этганда шуниси аниқки, Заратуштра яшаган замонга қадар ибтидоий аждодларимиз турли кабилавий диний тасаввурларга амал килиб келишган. Энди эса ибтидоий муносабатлар ўрнини дастлабки синфий жамият эгаллаётган давр бошланди. Бу даврнинг шаклланиши учун кучли мафкуравий гоё зарурлиги сезила бошланди. Чунки, махаллий кабилавий динлар жамият тараккиётининг янги босқичга кўтарилишига тўскинлик килувчи кучга айланган эди. Бу мураккаб замонда ўлканинг турли кабилаларини бирлаштириш, бу орқали уларни илк давлатчилик гоёси атрофига уюштириш зарурияти тугилди. Ана шундай заруриятни тўғри тушунган ўз замонасининг илгор кишилардан бири сифатида Заратуштра тарих майдонига чикди.

У ўз кавми, юрти Туронзаминда ўзига издошлар топа олмаган Заратуштра шимолий-шарқий Эрон вилоятларидан бири Бахдида, унинг кависи Виштасп, бутун хонадони ва аёнлари томонидан яхши кутиб олинадди ва шундан сўнг унинг дини ривож топади.

Биз юкорида Авесто жамияти нмана, вис, занту ва дахъюлардан ташкил топганини кўрдик. Ана шу кадимги жамият тизимининг энг юкори босқичи дахъюга этногенез нуктаи назаридан ёндашилса, дахъю нафакат йирик худудий бирлик, балки маълум бир этник бирликнинг маъмурий худуди хамдир. Шундай худудий этник бирликлардан 16 тасини, масалан, Гава Сугуда, Бахди, Маури, Хороева, Тур ва бошкаларни, номлари Авестода тилга олинадди. Уларнинг хар бири ўз навбатида муайян халқлар номлари билан бевосита боглик этник бирликлардир. Айнан, ана шу Авесто манбаси туфайли кадимда Ўрта Осиё худудларида туб жойли сугдий, бохтарий, хоразмий, маргуш, тур (сак) кабилалари яшаганлигини биламиз. Демак, Авесто маълумотлари ўзбек халқи этногенезини ўрганиш учун хам ноёб ёзма манба хисобланади.

Доро 1 даврида Карманшоҳ ва Хамадан шахри ўртасидаги йўлда баланд қоятошда қадимги форс, элам ва аққад тилларида битилган. Ёзувда шох Доро 1 хабар қилади: “Мен-Доро, улуг подшо, шаханшоҳ, мамлакатлар подшоси, Виштасп ўғли, Аршан невараси, Ахамоний. Ахурамазда иродаси билан қуйидаги давлатларни қўлимга қиритиб, уларнинг подшоси бўлдим: Форс, Элам, Бобил, Оссурия, Арабистон, Миср, Лидия, Мониya, Арманистон, Каппадокия, Парфия, Дрангиёна, Аргя, Хоразм, Бактрия, Сугдиёна, Гандхара, Сака, Саттагадия, Арахозия, Мака. Хаммаси бўлиб 23 давлат”. Шох Доро 1 давом этиб, “Мен Бобилда бўлганимда, қуйидаги давлатлар мендан ажралиб чиқиб кетганлар: Форс, Элам, Мидия, Оссурия, Миср, Парфия, Маргиёна, Саттагодия, Сака”. Бехистин ёзувида яна қуйидаги хабарларни ўқиймиз: “Маргиёна номли давлат мендан ажралиб чиқиб кетди. Маргиёналик Фрада исмли бир одам ўзини вилоятнинг ҳокими деб эълон қилди. Кейин мен, Бактрия сатрапи, бўйсунувчи одамим форс Дадаршишни чақириб, унга гапирдим: “Менга бўйсунмаганларни тор-мор қилиш керак”. Дадаршиш қўшинлари билан отланиб, маргиёналиклар билан жанг қилди. Ахурамазда менга ёрдам қўрсатди. Ахурамазда иродаси билан менинг қўшинларим кўзголончиларни бутунлай мағлубиятга учратди.... Мана мен Бактрияда нималарни қилдим”. Подшо Доро 1 яна ўз ютуқлари ҳақида сўзлашни давом эттириб, дейдики: “Бундан сўнг мен сакларга қарши улар юртига бостириб бордим, уларнинг ўзлари чўкки қалпоқ қийиб юрадилар. Мен дарёга етиб келдим. Уларнинг сардори Сқунха исмли одамни тутиб, менинг ҳузуримга келтирдилар. Мен ўз хошим билан саклар юртига янги бошлиқ тайин қилдим. Шундан сўнг мамлакат менинг қўл остига ўтди”.

Доро 1 Бехистун ёзувида Ахамонийлар давлатининг гарбий вилоятларини қўрсатиб берган бўлса, Накши Рустам ёзувида мамлакатлар рўйхати Мидия ва Эламдан сўнг шарқий вилоятлардан бошланади. Доро сўзи: “Мен-Доро, улуг подшо, шаханшоҳ, қўп қабилала мамлакатларнинг подшоси, кенг сайхон ерларнинг подшоси, Виштасп ўғли, Ахамоний, форс, форснинг ўғли, орийлар уругидан келиб чиққан орий. Форс вилоятдан ташқари қуйидаги мамлакатларни мен бўйсундирганман, менга хирож тўловчи бўлган, менинг сўзимни ижро этган, менинг қонунимга асосланиб ривожланаётган: Мидия, Элам, Аргя, Бактрия, Сугдиёна, Хоразм.... Сака Хаумаварка, Сака Тиграхауда...денгиздан нариги ердаги саклар”.

Доро 1 нинг Суза шахридаги подшоҳ саройида ўрнатилган хайкалидаги ёзувларда Бактрия, Сугдиёна ва Хоразмдан ташқари “балчик ва тупрок ўлкаси саклари” тилга олинади. Сузадан топилган яна бир ёзувда Доро 1 эълон қилади: “Сузадаги саройни мен бино қилганимда унинг безаклари узок юртлардан олиб келинган. Уақа ёғочи –Ганхарадан, олтин – Сард ва Бактриядан, ялтирок тошлар ва ложувард- Сугдиёнадан, фируза-Хоразмдан, қумуш ва бронза – Арахозиядан, тош устунлари-Эламдан етказиб берилган”.

Персепо (Тахти Жамшид) шаҳрида Доро ва Ксеркс саройига олиб борувчи тош пилла поя деворларига Эрон ахамонийларига тобе мамлакатлардан хирож олиб келган вакиллар суратлари буртма услубда ишланган. Хайкалтарош ҳар бир мамлакатдан келган вакилларни савга-саломлари билан шунчалар реал тасвирлаганки, уларни қайси бир халққа тегишли эканини аниқлаш қийин эмас. Чунки, суратларда уларнинг қиёфаси, кийим-бошлари, қуроллари, ҳатто уларга хос анъанавий хайвон суратлари ҳам ўз аксини топган. Маслан, Сугдиёнадан келганлар деворий суратларда 8-каторни ташкил этади. Улар етти кишидан иборат бўлиб, шохга қумуш идишлар, ипак матолари, номаълум хайвон териси (Шер бўлса керак) ва икки қўйни етаклаб келаётгани тасвирланган. Ўн биринчи каторда чўкки қалпоқ кийган тиграҳауда саклари тасвирланган. Улар кийим-бошларни қўтариб, дашт отини етаклаб бормоқдалар. Ўн бешинчи каторда бактрияликларнинг беш вакили асл металлдан ишланган қимматбаҳо идишларни қўтариб ва икки урқачли туяни (бакрианани) етаклаб бормоқда. Ўн еттинчи каторда хоразмликлар, уларнинг қўлларида дудама ханжар, жангавор ҳарбий болта, билағузик ва жийрон отни етаклаб бормоқдалар.

Шундай қилиб, Персепо суратлари Сугдиёна, Бактрия, Хоразм халқлари ва сак қабилаларининг нафакат кийим-бошлари ва уларга хос ҳунармандчилик ҳақида, балки бизни қизиқтирган жабҳа-Ўрта Осиёнинг қадимги халқлари этник таркиби тўғрисида ноёб маълумотлар беради. Шунингдек, Ўрта Осиёнинг туб жойли аҳолиси тўғрисидаги тасавурларимизни бойитади. Умуман олганда, Ахамоний битикларида қадимда яшаган юртимиз халқларининг вилоятлари, халқларининг номлари, сиёсий жараёнлар (Фрада қўзғолони), саклар юртига қарши юришлар, иқтисодий ҳаёт ва моддий маданият тўғрисида илмий манбавий маълумотларга эга бўламиз.